

JANCSÁK CSABA

Kísérlet a perifériáról a centrumba kerülésre – az 1956. évi MEFESZ, mint az oktatáspolitikai színpad szereplője

Az 1956. október 16-án Szegeden megalakuló és Szervezeti és Működési Szabályzatát négy nappal később, október 20-án elfogadó Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége (MEFESZ) a XX. századi Magyarország egyik legjelentősebb ifjúsági kezdeményezése, mozgalmá volt. E kijelentést több tényező is megerősíti. Egyfelől a hatalom 1957 kora tavaszától kezdődő erőteljes reagálása (csak Szegeden közel száz egyetemista vált a megtorlás áldozatává: az összes felsőoktatási intézményből való kitiltással, közbiztonsági őrizettel, vagy börtönbüntetéssel), másfelől az, hogy magát a szervezetet sem tudták és/vagy merték egy tollvonással egyszerűen megszüntetni, vagy működését erőszakkal betiltani, a MEFESZ működésének megszüntetése ugyanis a negyvenes évek második harmadában már alkalmazott stratégia alapján történt. 1957 áprilisától a beépülés és többségbe kerülés után a tagok közti kohéziót felszámolták és ezzel lényegében belsőleg átalakították, majd – beolvasztatták a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetségbe, a KISZ-be. Itt célokom az, hogy a MEFESZ, mint hallgatói mozgalom, mint szervezet-kísérlet jelentőségét bemutassam és láttassam azt is, hogy a sok tekintetben a forradalom indítószikrájaként értelmezhető szervezet a felsőoktatás-politikában, az ifjúságpolitikában is jelentős nyomot hagyott, hiszen az 1957 februárjában az újrainduló oktatás már egy más egyetemmel várta a hallgatókat, tulajdonképpen az oktatási kormányzat teljes mértékben már nem tudta/akarta visszaállítani a forradalom előtti állapotokat.

Az ötvenes évek magyar felsőoktatásának társadalmi környezete

Az 1956 elejére a felsőoktatási színpad aktorai (az oktatók, a nem oktató dolgozók, a hallgatók, a szülők, a szakmapolitika szereplői) számára nyilvánvalóvá vált, hogy a magyarországi felsőoktatás válságba került. A felsőoktatás – az autonómia teljes hiánya és a keretszámok központi szabályozása miatt – elszigetelődött a többi társadalmi alrendszerrel. Miközben 1953 és 1956 között a felsőoktatás költségvetési támogatása mintegy 20%-al csökkent, a racionalizálás természetes módon okozott depresszív tüneteket az egyetemi katedrákon is. Ezt jól szemlélteti az, hogy az egyetemeken ekkortájt terjedt a „MÁV köszönés”, „Még állásban vagyok.” (Ladányi 119) A kor ideológiája és oktatáspolitikája közös erőfeszítéseinek az ötvenes évek közepére sikerült elérni, hogy az egyetemekre és főiskolákra felvettek több mint 66%-a munkás- és parasztszármazású legyen. Az értelmiségi szülők gyermekeinek jóval nehezebb volt bejutniuk a felsőoktatásba. 1955-ben a jelentkezők közel 69%-át nem vették fel. (Pukánszky – Németh 1996)

A válságot felismerve a különböző szakmai műhelyekben (pl. a DISZ Petőfi Kör, az ELTE Kolhoz Kör, a szegedi József Attila Kör), később pedig párt, illetve állami szinten is megjelentek a felsőoktatás átalakításának szükségességére vonatkozó elképzelések. A hallgatóság az 1955/56-os tanév tavaszi félévében látványosan aktivizálódott. Az erjedés az őszi visszatéréskor kezdett megindulni.

„Egy pezsgés volt. Egy évvel korábban az véletlenül sem fordult elő, hogy az egyetemisták egymás között akár csak egy sarokban, vagy a diákszálló egy szobájában, vagy beszélgetés közben politikai kérdésekről váltottak volna egymással szót. Ez tabu volt. Egyszerűen nem merte senki megkockáztatni, hogy ha volt véleménye, akkor azt elmondja. 1956 szeptemberében már az egyértelműen érezhető volt, hogy valami változás előtt állunk. Valami történni fog, valami történi körülöttünk.” (Kiss Tamás)

A magyarországi, sőt a nemzetközi politikai folyamatok (és itt hangsúlyozni kell a Szovjet-unió Kommunista Pártjának 1956. február 14-e és 25-e között tartott XX. Kongresszusán elhangzott Hruscsov-beszéd nyilvánosságra kerülésével kialakult hangulatot, a kommunizmus meg-

javíthatóságába vetett hit felerősödését) nyilvánvalóvá tették, hogy a rendszer megreformálása elodázhatatlan, ugyanakkor voltak, akik felismerték, hogy ez az átalakulás nem mehet végbe szerep- és értékváltás nélkül.

Jürgen Zinnecker-től tudjuk, hogy vannak pillanatok, amikor a fiatalok maguk fogalmazzák meg a mintáikat, ilyenkor a fiatalok értékorientációi, cselekvési mintái eltér(het)nek a hagyományos normáktól. (Zinnecker 1993) Ez az 1956-os hallgatói mozgalom létrejöttének alapja. Az tehát, hogy felértékelődött a nemzedéki-ifjúsági autonómia szerepe és ennek érlelő melegágyát a tapasztalati úton szerzett ismeretek az állam, a politikai rendszer működéséről, valamint az ideák és a valóság viszonyáról, illetve az egyetemeken még hagyományosan meglévő Humboldt-i autonóm légkör alkották. Az egyetemi ifjúság 1956. október 16-án mintakövetőből mintaadóvá vált.

„Szükségünk van egy új szervezetre, amelyik kizárólag a mi sajátos érdekeinket védi. Erre más szervezet nem képes. A DISZ-ben nemcsak az egyetemi ifjúság problémái forognak szőnyegen. Amennyiben tehát például egy ifjúságügyi ügy nagyobb jelentőségű, a mi problémáinkat időben megelőzi. Mi ezt nem minden esetben várhatjuk meg, ha úgy érezzük, hogy sürgős az ügyünk. A DISZ-ben különben is megrendült a bizalom, az új szövetség jelentősége tehát világos.” (MEFESZ SZMSZ 1/a indoklása)

A MEFESZ létrejötte és a szervezet céljai

Október 10-től Kiss Tamás és Lejtényi András magukban forgatták-tervezgették a DISZ-szel párhuzamosan működő, de az egyetemistákat-főiskolásokat képviselő, önálló és valóban alulról építkező szervezet létrehozásának gondolatát és lehetőségeit.

„...előzetesen a Virág cukrászdában kidolgoztunk mi (Kiss Tamás, Lejtényi András és Tóth Imre – zárójeles beszúrás JCs.) egy ideiglenes szervezeti szabályzatot, mely kb. a következőket tartalmazta: érdekvédelmi szervezet (nevet nem adtunk még akkor neki), mely a hallgatók tanulmányi, szociális és kulturális problémáival foglalkozik. A DISZ mellett működne. Felépítése

alulról jövő választásokkal lenne megalkotva. A legfelsőbb szerv az Egyetemi Diáktanács, ennek határozathozatali joga nem lett volna, csak végrehajtó szerv. Következő szerv lefelé kari tanácsok, évfolyam és tanulmányi csoport megbízottak. Határozathozatali jog a diák nagygyűlésnek, kari gyűléseknek és évfolyamgyűléseknek lett volna.” (CSML B. 1249/1957 169)

Mindeközben egy levél érkezett a budapesti bölcsészkarról Alaxa Helmut joghallgatónak, aki Lejtényivel és Kissel beszélte meg a levél tartalmát. A pesti bölcsészhallgatók az orosz nyelv fakultatívvá tételéért sztrájkfelhívást tettek közzé. Kiss és Lejtényi elhatározták, hogy nem-csak a követeléseket bővítik majd ki speciális, a szegedi hallgatókat érintő követelésekkel, de ennek örvéen a már tervezett önálló szervezet megalakítására is kísérletet tesznek.

Október 15-én délelőtt az egyetemi Diákklubban elfogadták a szervezeti szabályzat-tervezetet és a „Diákszövetség” ideiglenes elnevezést is. Itt véglegesítették azt a javaslatot is, hogy az egyes karok 3-3 főt választanak, akik az úgynevezett 18-as bizottságban, a végleges SZMSZ-t és programot kidolgozó testületben képviselik a kari hallgatókat.

Október 16-án a Bölcsészettudományi Kar Auditorium Maximumában zászlót bontott a MEFESZ. „Ez egy zajos este volt. – mondta a vele készült interjúban nekünk Kiss Tamás – Bár akkor még néhányan, a Lejtényi, a Gönczöl, a Tóth Imre, jómagam, úgy hatan-nyolcan – a legagilisabb résztvevői ennek a csapatnak – vonultunk át valamelyik koleszba, azt hiszem. Megfogalmaztunk – a kis írógépen valaki leírta – egy „Csatlakozzatok!” című írást az ország összes egyetemistájához. Utána megállapítottuk, hogy mi megalapítottuk Szegeden a MEFESZ-t.” Itt kell megemlítenem, hogy az alapításkor a szervezet nevét rövidítve MEFSZ-ként határozták meg, ez később egy ejtéskönnyítő e hanggal bővült és rögzült úgy, mint MEFESZ.

„Diáktestvéreink! Mi, a Szegedi Tudományegyetem, a Szegedi Orvostudományegyetem, a Szegedi Pedagógiai Főiskola, a Szegedi Zenetanárképző hallgatói 1956. október 16-án létrehoztuk saját egyetemi ifjúsági szervezetünket a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetségét. Célunk a gondolat szabadsága, a Sztálin és Rákosi által ránk kényszerített szellemi iga lerázása. Meg akarjuk védeni sajátos egyetemi érdekeinket, szabadon aka-

runk haladni, fejlődni. A DISZ – tapasztalatunk szerint, melyet maga a DISZ Központi Vezetősége is beismer – elvesztette az ifjúság bizalmát, ezenkívül nagyon elmaradt fejlődésében a Párt mögött. Mi nem várhatjuk meg, amíg utoléri. Nem várhatunk, mert fejünkre ég a ház. Ezért a XX. Kongresszus szellemében egy új, a DISZ-től teljesen független ifjúsági szervezetet hoztunk létre, amely kizárólag a mai egyetemisták és főiskolások érdekeit képviseli. Mi szegediek megtettük az első lépést, felhívunk benneteket Csatlakozzatok! Terjesszük ki országos méretűvé a MEFESZ-t! Diáktestvér! Rólad is szó van, a Te érdekeid forognak kockán. Egységben az erő! Csatlakozz a MEFESZ-hez! Szeged, 1956. október 17. a szegedi MEFESZ”

Az ülés utáni teendők a kari MEFESZ szervezetek megalakítása, a három kari képviselő megválasztása és a kari hallgatókat érintő programpontok megfogalmazása voltak. Jellegzetes, hogy a 16-i ülésen elhangzottak alapján és azok által ihletetten minden kar saját speciális szakmai, oktatáspolitikai reformkövetelésekkel együtt alkotta meg a maga MEFESZ szervezetét.

A MEFESZ a BTK Auditorium Maximumában 1956. október 20-án tartott nagygyűlésen alakult meg formálisan. A történeti feldolgozás számára csodával ér fel az, hogy a Magyar Rádiótól Garai Görgy rögzítette az ülést. A rádió munkatársa, Pálffy Gyulának (a főiskola Pedagógiai Tanszékének tanársegédje) közbenjárására érkezett e történelmi esemény helyszínére. Ezen szalagok 1956 őszén eltűntek (ezért a megtorlás során nem tudták felhasználni azokat) ám 1992-ben megtaláltattak. Mindezért hála az archívum munkatársainak. (Az ülés magnetofon felvételének leirata olvasható a www.mefesz.hu honlapon.) Az ülésen Gönczöl Dezső pedagógiai főiskolai hallgató mondott köszöntő beszédet, Lejtényi András joghallgató ismertette a MEFESZ Szervezeti és Működési Szabályzatát, majd Kiss Tamás joghallgató a MEFESZ programját, tehát a tanulmányi és politikai követeléseket. Kiss hangsúlyozta, hogy a program, a követelések a szegedi MEFESZ programja, a kari szintű követeléseket a kari gyűlések alkották meg. Itt jegyzem meg, hogy e kijelentés már utalt arra, hogy az új szervezet minden elemében érvényesíteni fogja a szubszidiaritás elvét, tehát valóban alulról építkező szervezet lesz. Az a gondolat, amely szerint a helyi problémákat legjobban – hatékony önszerveződés révén – az érintettek tudják megoldani, a nyugati demok-

rációkban általánosan elfogadott gyakorlattá vált. Különösen érvényes ez a felsőoktatásra, ahol a hallgatókat érintő kérdések rendezésébe különböző intézményi formákban egyre bővülő hatáskörrel kerültek bevonásra a tanulók. A MEFESZ alapítói felismerték, hogy a diákérdekek képviselése, a problémák felvetése, megvitatása, megoldási javaslatok kidolgozása és végrehajtása olyan feladatok, amelyekkel a leginkább eredményesen a közeget sajátként kezelő hallgatói képviselők tudnak megbirkózni.

„Érdekeinket mi ismerjük legjobban, a mi feladatunk, hogy ezeket képviseljük, és ha kell, meg is védjük. Rajtunk kívül álló szervezet olyan vezetőséggel, amely nemcsak a mi képviselőinkből áll, nem tudja oly nyomaték-kal védelmezni a mi érdekeinket, mint mi. Nem vagyunk kiskgyerekek, akik nem tudják megállapítani, hogy mi a helyes, mi a helytelen.” (MEFESZ SZMSZ 2/c)

A MEFESZ mint az oktatáspolitikai színpadának aktora

A MEFESZ alapítókkal és vezetőkkel készített mélyinterjúk és a dokumentumok elemzése után a szegedi felsőoktatási hallgatók által 1956. október 16-án létrehozott Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetségének szerepét következőképpen értékelhetjük.

Az önálló egyetemi ifjúsági szervezet ötlete szegedi egyetemistákban (Kiss Tamás, Lejtényi András) született meg. Az ő céljuk kezdetben (október elejétől 16-áig) alulról építkező ifjúsági érdekvédelmi szervezet létrehozása volt, melytől a felsőoktatási diákságot érintő tanulmányi és szociális kérdések megoldását várták. A szövetség kovászaként a hallgatói szolidaritás eszméjét határozták meg, de a legfőbb célok között megjelent már ekkor is nagyobb szabású – a későbbi tanulmányi és szociális követeléseken túlmenő – kérdés is, például a szabad elvi viták rendezésének joga.

„A MEFESZ tagjának jogában áll számítani a szövetség szolidaritására és támogatására jogos és indokolt esetben. A MEFESZ egyik fő feladata, hogy a legmesszebbmenőkig védelmezze a hallgatóság érdekeit. A szövetséget az egyes tagok összessége alkotja, tehát minden olyan ügyben, mely a szövetség

érdekeit, tekintélyét érinti, a tag számíthatson a szolidaritásra. Enélkül az egyes tagok nem mernének olyan javaslattal, határozati vagy követelési indítvánnyal előjönni, mely esetleg az állami vagy pártvezetőség felé irányulna, mint például most is volt az orosz nyelv. Természetesen a MEFESZ nem áll ki olyan esetekben senki mellett sem, ha az illető a törvényekbe, erkölcsökbe, vagy az esetleges egyéb jogszabályokba ütköző cselekményt hajtana végre.” (MEFESZ SZMSZ II. fejezet 5.)

A MEFESZ, mint szervezet a közvetlen demokrácia elveire alapult, ezért a Szervezeti és Működési Szabályzatban is biztosították a tagok teljes gondolat, vélemény és döntési szabadságát, ugyanakkor alapszabályi szinten kizárták az egyszemélyi vezetést, illetve a képviselőknek a képviseltektől való elszakadását.

„A MEFESZ működésében független szabad szervezet. [...] A MEFESZ működésének alapelve a demokratizmus, a legszélesebb térre kiterjedően. Ennek értelmében, valamint az egyszemélyi vezetés elkerülése végett határozatainkat csakis úgy hozhatjuk, hogy azt a tagság többsége elfogadja. A felülről jövő utasítások káros rendszerének elkerülése végett kizárólag a tagság hozhat határozatot.” (MEFESZ SZMSZ I. fejezet 2.a)

Maga a MEFESZ mint hallgatói öntevékeny kezdeményezés jött létre. Mint szervezet a napi ügyviteli működését nem tudta megkezdeni, mert a forradalmi napok, majd a megszállás és a megtorlások abban megakadályozták. A MEFESZ tehát, mint társadalmi mozgalom egyfajta tükröként funkcionál számunkra tekintetben, hogy ösztársadalmi szinten is, de ugyanakkor a felsőoktatási és az ifjúsági szcenárióban is megjelenő legégetőbb problémákra utaló kérdésekből és az azokra született válaszokból született meg. A MEFESZ mozgalmi célokra, elvekre épülő közösségi szerveződés volt, s mint ilyen legfőbb jellemzői, hogy értékek mentén jött létre és flexibilis szervezeti formában működött (tudatosan nem választottak elnökséget, elnököt). Ugyanakkor az október 17-i Diáktestvéreink! című felhívás országos hallgatói önkormányzat létrehívását tartalmazta. Október 16-án a szervezet megalakításának szándéka és a tanulmányi és szociális követelések elhangzása mellett a magyar társadalmat, tehát az egész ország

sorsát érintő politikai követeléseket is megfogalmaztak. E követelések nagy részét, már mint a szegedi MEFESZ Programját fogadták el október 20-án a Magyar Rádió magnetofonja előtt.

A mozgalom kohézióját két ponton mutathatjuk ki. Az első a hallgatók által megismert, a saját bőrükön megtapasztalt társadalmi problémák, a második az úgynevezett másik csoport, a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) elleni fellépés. A MEFESZ esetében a lázadás kezdetben az ifjúságot irányító (infantilizáló) szervezet ellen, majd pedig a paternalista állam ellen történt. A MEFESZ a totális rendszer által uralni kívánt ifjúsági szcenáriót akarta átalakítani, annak egyetemi alrendszerének működtetésében akart részt venni. E tevékenységet az állam és a párt már kezdetben is lázításnak, közösségi izgatásnak tekintette.

Az október 20-i szegedi nagygyűlés után küldötteket indítottak szerte az országba. A küldöttek vitték tova a MEFESZ üzenetét. A következő napokban sorban alakultak a felsőoktatási intézmények MEFESZ-szervezetei: október 21-e Sopron (Dimitrov téri kollégium), Veszprém; 22-e Gödöllő, Debrecen (Benzúr utcai diákszálló), Budapest (Műegyetem, valamint Kertészeti és Szőlészeti Főiskola); 23-a Mosonmagyaróvár (Mezőgazdasági Akadémia). A legismertebbek talán az október 22-i budapesti műegyetemi és a debreceni Benzúr kollégiumi nagygyűlések voltak, melyeken a műegyetemisták és a debreceni hallgatók is csatlakoztak a MEFESZ-hez, az ott megfogalmazott pontok (melyet a szegedi pontok alapján fogadtak el) váltak másnap – a budapesti és a debreceni demonstrációval – a forradalom követeléseivé.

Tudjuk, hogy egy társadalmi mozgalom csak a történelem igen ritka pillanataiban válhat a fejlődés igazi motorjává, akkor, amikor az általa felvetett problémákat és megoldási módokat a régi vagy az új politikai intézményrendszer átvállalja és intézményesíti. (Kozma 2005, Szabó 1998) Ez azonban a MEFESZ esetében – éppen az állam paternalista, diktatórikus jellege miatt – nem történhetett meg. De a második világháború óta az első, alulról építkező hallgatói mozgalom jelentőségét nem az intézményesülés alapján vizsgáljuk. Jelentőségét abban látjuk, hogy ezen kérdéseket és válaszokat az adott történelmi pillanatban felvetette, tehát a forradalom szempontjából egyfajta katalizátorként viselkedett.

A MEFESZ-nek az országos léptékű oktatáspolitikára gyakorolt hatása közül talán a legjelentősebb az, hogy 1956 novemberében Baróti Dezső és professzortársai elhatározták, hogy a spontán kialakult egyetemi autonómiát legalizálják és ezért egy törvényjavaslatot szerkesztettek az egyetemek státuszáról. Az egyetemi autonómia visszaállítását már október 16-i ülésükön követelték a MEFESZ nagygyűlésének résztvevői. Természetesen a Barótiék alkotta tervezetet az oktatási kormányzat elutasította. (Újszászi 2006)

Végezetül azt mondhatjuk, hogy az „ötvenhatos” hallgatók kezdeményezésének elvülhetetlen szerepe volt a felsőoktatás problémáinak felmutatásában, az egyetemi ifjúság válaszainak megjelenítésében, és a forradalom kitörése előtt a közélet ilyen értelmű tematizálásában. Második szegedi nagygyűlésük után pedig politikai követeléseik (pl. demokratikus választások, szovjet csapatok kivonása) és a vidéki küldöttek tevékenysége által az országos politikában fejtett ki jelentős hatást.

Irodalom

- 1) Kiss Tamás és társainak pere. Szegedi Megyei Bíróság Büntetőperes iratai. CSML B. 1249/1957 169
- 2) KISS TAMÁS (2002): *Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége – 1956, Szeged.* [szerk. Jancsák Csaba] Szeged, Belvedere Meridionale
- 3) KOZMA TAMÁS (2004): *Kié az egyetem?* Bp., Új Mandátum
- 4) LADÁNYI ANDOR (1986): *Felsőoktatási politika 1949 – 1958.* Bp., Kossuth
- 5) „Örvenhatnak az a megismételhetetlen hangulata” – beszélgetés Kiss Tamás szegedi diákvezérrel. (Döbör András – Jancsák Csaba) Belvedere Meridionale, 2000/5-6
- 6) PUKÁNSZKY BÉLA – NÉMETH ANDRÁS (1996): *Neveléstörténet.* Bp., NK (12.2. Az „ötvenes évek”) http://www.mefesz.hu/mefesz.php?oldal=korkep&nev=1956_kepzes letöltés: 2006.12.20. 17.30
- 7) „Soha, sosem az Én került az előtérbe, hanem mindig a Mi” – interjú Kiss Tamással In: Kiss Tamás: *Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége – 1956, Szeged.* [Az interjút készítette: Döbör András és Jancsák Csaba. Jegyzetekkel ellátta: Jancsák Csaba] Szeged, Belvedere Meridionale
- 8) SZABÓ MÁTÉ (1998): *Társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás.* Bp., Villányi úti könyvek
- 9) ÚJSZÁSZI ILONA (2006): *A szabadság pillangója.* Szeged: Belvedere Meridionale
- 10) ZINNECKER J. (1993): *Fiatalok a társadalmi osztályok terében. Új gondolatok egy régi témához.* In: *Civilizációs korszakváltás és ifjúság.* [szerk. Gábor Kálmán] Szeged, Szociológiai Műhely